

Sálus, Jozef

Pamiatková prezentácia archeologických lokalít v Liptove

Archaeologia historica. 1988, vol. 13, iss. [1], pp. 375-382

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/139773>

Access Date: 18. 10. 2024

Version: 20241018

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

Pamiatková prezentácia archeologických lokalít v Liptove

JOZEF SÁLUS

V priebehu posledných 20. rokov bolo v Liptove uskutočnených viacero archeologických výskumov, poväčšine to boli výskumy s prívlastkom záchranný v súvislosti s výstavbou vodného diela Liptovská Mara a diaľnice D-1. Odkryvy zvyškov základových múrov a častí architektúr poukázali na ich veľmi krátku životnosť a s tým spojenú potrebu ich konzervácie ako aj prezentácie verejnosti pomocou informačných systémov.

V roku 1975 začal archeologický výskum v lokalite Liptovský hrad pod odborným vedením PhDr. V. Hanuliaka. Investorom celej tejto jedenásť rokov trvajúcej akcie bol Krajský ústav štátnej pamiatkovej starostlivosti a ochrany prírody v Banskej Bystrici v spolupráci s Liptovským múzeom v Ružomberku.

Hrad Liptov sa nachádza vo výške tisíc metrov nad morom v severnej časti Liptova. Vznikol pravdepodobne pred rokom 1262, kedy je prvá zmienka o ňom v listine kráľa Bellu IV. Počas svojej pestrej histórie bol viackrát prestavaný svojimi majiteľmi. História hradu končí roku 1474 keď bol na pokyn kráľa Mateja Korvína do základov zdemolovaný, aby nemohol ďalej slúžiť ako bašta protikráľovského odboja.

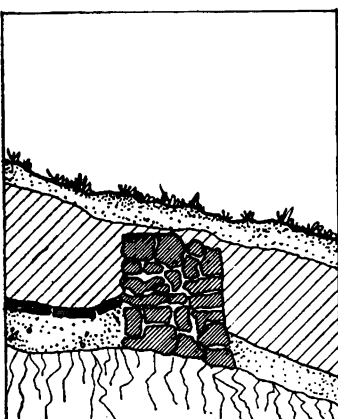
Archeologický výskum odkryl časti základov a architektúr hradu, doteraz konzervovaných násosom zeminy. Bolo jasné, že tieto objekty je nutné konzervovať alebo nejakým iným spôsobom prezentovať verejnosti. Pristúpilo sa k prísnej konzervácii odkrytých architektúr, čo v konečnom výsledku poskytlo názornú pôdorysnú rekonštrukciu celého hradného komplexu.

Hradné nádvorie bolo po skončení archeologických prác formované do terás, dokázaných pri samotnom výskume, pôvodne dláždených pleskocovými platňami.

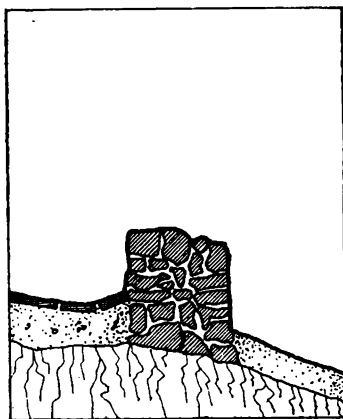
Snáď najväčšie problémy z hľadiska realizácie pamiatkových úprav boli s výberom materiálov na konzerváciu odkrytých múrov, podláh, dlažieb a zvyškov dvoch pecí. V drsných klimatických podmienkach severného Liptova sa na nadmurovanie porušených korún murív osvedčilo pôvodné kamenivo spájané a špárované nadstavovanou maltou z kremenného riečneho piesku.

Koruna murív sa ponechávala vo výraze špárovaného kamenného muríva. Táto úprava však vplyvom extrémnych klimatických podmienok vydržala len veľmi krátku dobu [cca 1 až 2 roky]. Preto sa pristúpilo k zmene a v korune muríva sa vytvoril žlab a jeho následným zaplnením zeminou a zasiatím odolnej trávy. Ešte výhodnejšou a osvedčenou metódou je kladenie hotových trávnatých kobercov, zbraných na miestach, kde sa odkrývali nové sondy. Týmto spôsobom je zaručená dlhodobá účinnosť konzervácie koruny muríva. Spolupôsobí tu viacero užitočných faktorov. Sú to predovšetkým:

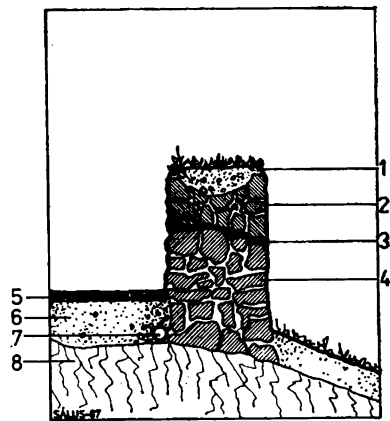
— zamedzenie denného prehrievania a podchladzovania muríva — vylúčenie tepelných šokov pôsobiacich v priebehu dňa na kameň,

STAV PRED VÝSKUMOM

PO UKONČENÍ VÝSKUMU

PO UKONČENÍ KONZERVAČNÝCH ÚPRAV

Obr. 1. Postup pamiatkových úprav odkrytej architektúry: 1 — zatrávnenie. 2 — nadstavbová časť muriva, 3 — deliaca škára, 4 — pôvodné murivo, 5 — dlažba, 6 — vyrovnávacía vrstva, 7 — drenáž, 8 — podlažie.

- vlhkosť muriva sa stabilizuje, pretože trávnatá vrstva so zeminou udržuje stálu mikroklímu a zabraňuje prílišnému vysušaniu i zmáčaniu muriva,
- koreňový systém tráv spevňuje prípadné porušené časti muriva,
- nie nepodstatné je estetické pôsobenie takto konzervovaných architektúr a ich citlivé zakomponovanie do okolitého prostredia.

Týmto spôsobom sú konzervované len murivá, ktoré boli na to vhodné. Pôvodné časti murív boli od konzervačných nadmuroviek najprv oddeľované farebnou vrstvou malty. Táto však vykazovala malú farebnú stálosť (malta obsahovala antukovú drť) a kvalitnejší materiál bol nedostupný. Preto sa od tohoto spôsobu úpravy upustilo.

Jednotlivé, archeologickým výskumom dokázané premostenia boli rekonštruované v podobe drevených premostení. Tieto zvyrazňujú pôsobenie celého areálu hradu. Zároveň sú pôsobivými výhľadovými miestami poskytujúcimi prekrásne panoramatické pohľady na celý Liptov a časť Západných Tatier.

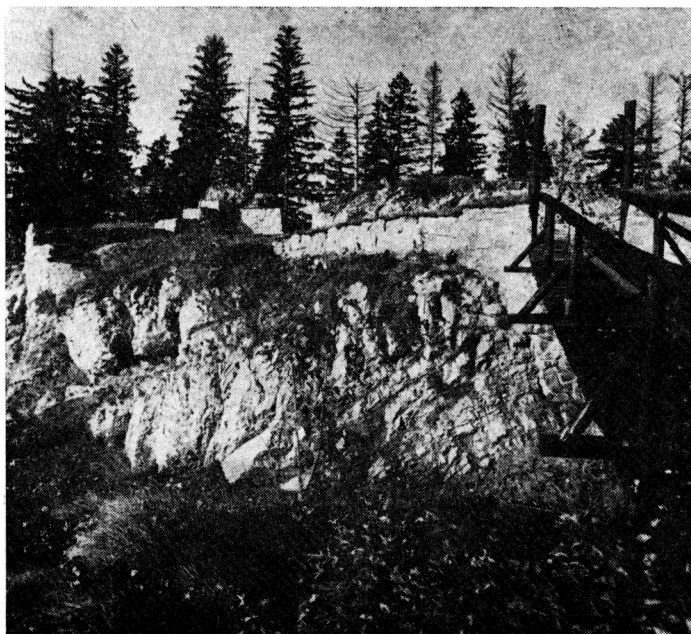
Nádvorie horného hradu je zčasti vydláždené pieskovcovými platňami. Škáry sú vysypané zeminou a zatrávnené.

Nájdené zvyšky kuchynských pecí boli čiastočne — v náznaku — tiež rekonštruované a z dôvodu lepšieho znázornenia ich pôvodnej funkcie aj farebne odlíšené od okolitého muriva.

Veľmi významnou architektúrou hospodárskeho zázemia hradu je kováčska vyhňa, ktorej pôdorys a skladba podlahy sa zachovala v takmer plnom rozsahu, takže jej obnova mohla byť realizovaná formou rekonštrukcie celého pôdorysu so znázornením skladby podlahy.

Snáď najkompletnejšie — ako ucelený priestor — bol rekonštruovaný vstup zo 14. storočia. Murivom a drevenými stĺpmi naznačujúcich priestor vstupnej brány je vymedzená šírka vjazdu. Padací drevený most preklenul v tesnej blízkosti brány tzv. vličiu jamu. Dlažba je čiastočne z riečnych žulových okruhliakov a čiastočne z pieskovcových platní — ako pôvodná. Hneď vedľa okolo vstupu do vežového priestoru s cisternou sú použité opracované pôvodné pieskovcové kamenné články. Tieto sú zalievané do muriva pomocou roztaveného asfaltu. Je to náročný technologický postup, avšak zaručuje dilatáciu kamenného článku voči murívu.

Obr. 2. Hrad Liptov —
odkryté a zakonzervované
zvyšky architektúr s re-
konštruovaným premoste-
ním.

Obr. 3. Hrad Liptov —
akademická rekonštrukcia
podľa ing. arch. Plačeky,
ing. arch. Sálusa.

Dobre zachovaným technickým dielom je 4,2 m hlboká cisterna. Pôdorysne má tvar štvrtkruhu. Zo statických dôvodov ju bolo nutné čiastočne zasypať. Jej koruna je spevnená železobetónovým vencom, dilatovaným od pleskocových kvádrov, tvoriacich plášť cisterny, pásom lepenky.

Celý priestor hradného areálu je zatrávnený, prístupové chodníky majú spevnený povrch. Z dôvodu sústredenia návštevníkov pri odpočinku na jedno miesto je vytvorený v hradnej priekope odpočinkový priestor s masívnymi drevenými lavičkami.

Hrad Liptov je veľmi významnou kultúrnou pamiatkou, presahujúcou svojím významom rámec regiónu, preto v budúcnosti by mal byť areál hradu dotvorený informačným systémom. Návrh na sprístupnenie a dotvorenie hradného areálu bol tiež vypracovaný ako ročníková práca na FA SVŠT Bratislava v roku 1983. K väčšej popularizácii hradu taktiež prispela akademická rekonštrukcia vypracovaná ing. arch. M. Plačekom a ing. arch. J. Sálusom.

V obci Komjatná, ležiacej v severozápadnej časti Liptova bol v roku 1982 realizovaný záchranný archeologický výskum na lokalite včasnostredovekého kostola sv. Ducha. Investorom akcie bol KÚŠPSOP Banská Bystrica v spolupráci s Liptovským múzeom v Ružomberku. Archeologický výskum viedol PhDr. V. Hanuliak.

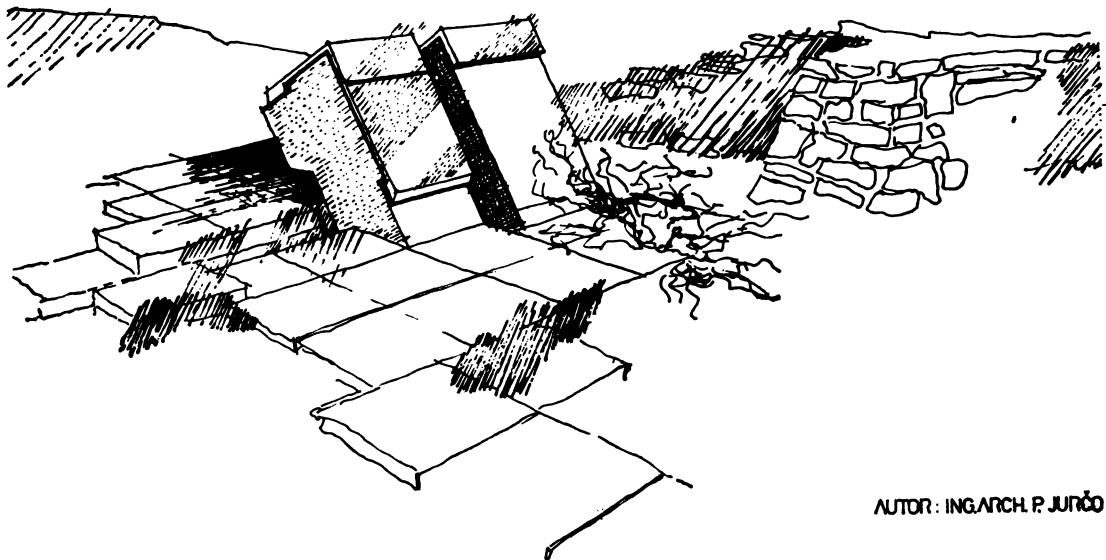
S kostolom v Liptovskej Mare predstavujú najstaršie sakrálne stavby v regióne. Odkrytá časť románskych základov kostola (z 12. storočia) porušila časť pohrebiska z doby veľkomoravskej z 10.—11. storočia. Vysoká kultúrno-historická hodnota a jedinečnosť zvyškov architektúry bola určujúcim faktorom jej konzervácie a sprístupnenia verejnosti.

Kostol sa nachádzal na vyvýšenej terase a jeho statika bola zabezpečená opornými piliermi, dodatočne pristavanými k múrom, čo dokazuje špára medzi ich hmotami. Samotná konzervácia zvyškov základového muríva bola náročná i z dôvodu, že terasa, na ktorej stál kostol je neustále podrezávaná potokom. Preto boli základové časti rekonštruovaných zvyškov architektúry navzájom spriahnuté železobetónovým vencom a oceľovými tiahkami, ktoré sú v definitívnej úprave skryté pod povrchom terénu. Nadzemné časti sú konzervované osvedčenou metódou a to nadmurovaním zvyškov murív kameňom spájaným nadstavovanou maltou a zatrávnením koruny muríva. Pôvodne interiérom kostola je vysypaný kamennou drťou, exteriér je zatrávnený.

V roku 1987 vypracoval ing. arch. P. Jurčo v spolupráci s akad. sochárom Gromnicom návrh informačného systému, ktorý celý areál kultúrnej pamiatky dotvorí. Pozostáva z dvoch betónových kvádrov osadených pod 45° uhlom do terénu. Na nich sú umiestnené bronzové tabule so samotnou informáciou o vzniku sakrálneho objektu a jeho vzťahu k ranostredovekému osídleniu najbližšieho okolia, história výskumu i pamiatkových úprav a ich realizácie. Na vysokej výtvarnej úrovni sú tiež znázornené odkrytý pôdorys, ktorý sa zhoduje s archeologickou pamiatkou in situ a hmotová rekonštrukcia z obdobia prvej štvrtiny 14. storočia.

Rok 1965 bol prvým rokom archeologického výskumu na lokalite Havránok neďaleko Liptovskej Mary. Výskum priniesol nové a veľmi dôležité poznatky o osídlení Liptova z obdobia od 2. storočia pred našim letopočtom až po stredoveké osídlenie z 15. storočia. Investorom akcie je Archeologický ústav SAV v Nitre a výskum vedie PhDr. K. Pieta, CSC. Pamiatkové úpravy investorsky zabezpečuje Krajský ústav štátnej pamiatkovej starostlivosti a ochrany prírody v Banskej Bystrici.

Liptovská Mara predstavovala centrálnu hradisko severného Slovenska

AUTOR: ING. ARCH. P. JURČO

Obr. 4. Komjatná — zaniknutý kostol, informačný systém.

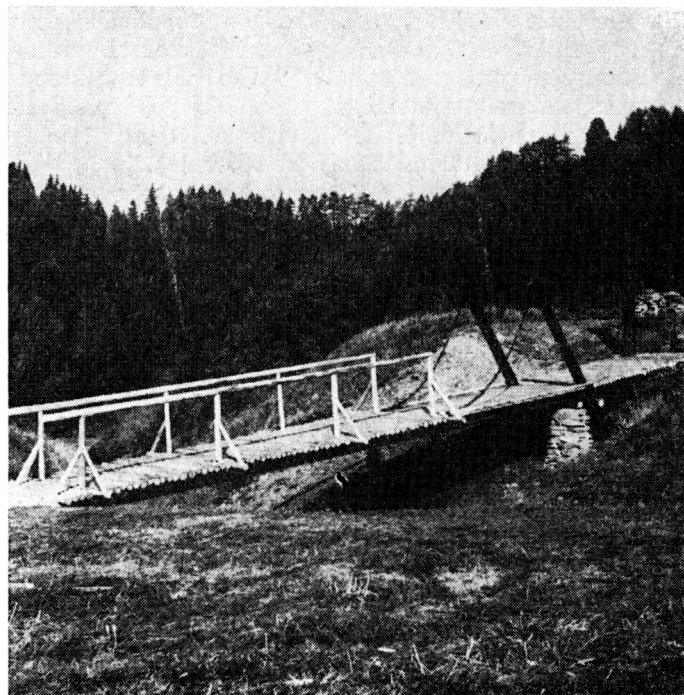
púchovskej kultúry. Doteraz realizovaná záchranná konzervácia odkrytých zvyškov architektúr sa zamerala na prezentáciu fortifikačného systému z 1. storočia nášho letopočtu a zemepánskeho hrádka s dvojitým palisádovým opevnením zo 14. storočia. Najstaršie a súčasne i najhodnotnejšie časti architektúr z obdobia od 2. storočia pred n. l. do 1. storočia nášho letopočtu ešte len čakajú na konzerváciu. Sú vytipované objekty, ktoré budú (niektoré už sú) rekonštruované v celej hmote pôvodného originálu. Sú to objekty vstupnej brány, keltská svätyňa a akropola neskorolátenskeho hradiska premodelovaná v 15. storočí so zachovaným pôdorysným členením dreveného stredovekého hrádka s fortifikačným systémom (dvojitá palisáda, premostenie).

Doteraz realizovaná záchranná konzervácia zvyškov architektúr sa zamerala na prezentáciu fortifikačného systému z 1. storočia nášho letopočtu, ktorý bol na najexponovanejších úsekoch, vedľa trasy náučného chodníka, rekonštruovaný v pôvodnej podobe, ale oproti svojmu originálu znížený. Jeho konštrukcia je tvorená pieskovcovými platňami, nasucho kladenými na seba, pričom škáry sú zasypávané hlinou a koruna zatravnená, čo celú hmotu spevňuje. V pravidelných odstupoch je múr z exteriérovej i interiérovej strany delený vertikálne osadenými kolmi.

Vstupná brána tohoto opevnenia je ako jeden z vytipovaných objektov prezentovaný formou celkovej hmotovej rekonštrukcie a je zatiaľ najvýraznejšou architektúrou na lokalite. Všetky nosné vertikálne stĺpy sú osadené na pôvodných miestach a hmota brány je vymodelovaná podľa porovnateľných analógií. Vstup je prekrytý úzkou ochodzou, ktorá je prekrytá šindľovou striedkou. Predpokladaná rozhladná vežička naväzujúca zo severnej strany na ochodzu je oproti nej prevýšená asi o 2 m, krytá tiež šindľom. Použitý materiál sa svojím spracovaním približuje tiež predpokladanému originálu. Je to smrekový a borovicový masív impregnovaný konzervačným roztokom a nakoniec povrchovo upravený náterom Lazurex. Celkový monumentálny výraz architek-

Obr. 5. Liptovská Mara —
Havránok. Rekonštrukcia
vstupnej brány vnútorné-
ho pásma opevnenia hra-
diska z 1. stor. n. l.

Obr. 6. Liptovská Mara —
Havránok. Rekonštrukcia
premostenia cez stredove-
kú obrannú priekopu.

túry umocňuje dlažba realizovaná zo žulových okruhliakov ukladaných do maltového lôžka.

Najvyššie položenou architektúrou dokázanou archeologickým výskumom je zemepánsky zrubový hrádok z 15. storočia, opevnený dvojitou palisádou s premostením nad obrannou priekopou.

Premostenie obrannej priekopy je realizované z dreveného masívu na kamenných prahoch s dvojitou stĺpovou podperou v mieste styku mosta s padacou časťou. Najdlhšia 628 cm dlhá časť premostenia má mostovku zo žrdiny. Padací 315 cm dlhý most má fošňový povrch a je opatrený po stranách kovanými reťazami. Za ním priestor medzi dvoma líniami palisád je tiež preklenutý nízkym mostom s povrchom zo žrdiny priemeru 6 až 8 cm. Týmto spôsobom boli jednotlivé, funkčne odlišné časti mostovky vhodne prezentované.

Povrchová úprava bude Lazurex — hnedý odtieň. Na výstup z premostenia priamo naväzujú štyri vyrovnávacie stupne, ktoré vyúsťujú na pieskovcovými platňami dláždený dvor. Zrubové časti zemepánskeho sídla nie sú zatiaľ realizované.

V centrálnej časti zrubovej vežovej stavby bola do podzemia vyústená úniková chodba asi 10 m dlhá. Pôvodnými majiteľmi však nebola dokončená. Aby sa zamedzilo zvetrávaniu i mechanickému poškodzovaniu tohoto unikátneho technického diela bol vstup do neho prekrytý železobetónovou monolitickou doskou s oceľovým poklopom. Povrch dosky je upravený zosvahovaním a zatrávnením. Vstup do podzemnej chodby je vymedzený múrikom obdĺžnikového tvaru. Poklop bude v definitívnej fáze tiež zasypaný vrstvou zeminy a zatrávnovaný.

Najsevernejšia fortifikačná časť zemepánskeho hrádka je hlinený val — dotvorený tzv. poľským plotom (guľatina osadená do podlažia, horizontálne opletaná prútím).

Celý areál bol predbežne vybavený stručným informačným systémom, ktorý pozostáva z troch tabúľ umiestnených na nejexponovanejších miestach archeologickej lokality.

V konečnej úprave by mal byť celý areál s hmotovými a pôdorysnými rekonštrukciami jednotlivých objektov farebne zjednotený. Jedná sa o farebné zjednotenie drevených častí, najstaršie objekty z obdobia púchovskej kultúry tmavými odtieňmi hnedej až po najmladšie obdobie predstavované zemepánskym hrádkom s fortifikačným systémom odtieňom svetlo hnedej.

K prezentácii výnimočnej archeologickej lokality, ktorá je dokladom pôvodného osídlenia krajiny, pristupuje celospoločenský význam pamiatky vyzdvihnutý jej situáciou pri vodnom diele. Zvyšuje atraktivitu rekreačnej oblasti a má bezprostredný vplyv na jej návštevníkov v zmysle propagácie reprezentantov zaniknutých kultúr.

Literatúra

- Hanuliak, V.: Príspevok k včasnostredovekému osídleniu dolného Liptova. Liptov 7, Vlastivedný zborník, Martin 1983, s. 25—37.
- Hanuliak, V.: Historický vývoj hradu Liptov. Liptov 8, Vlastivedný zborník, Martin 1985, s. 101—131.
- Pieta, K.: Die Puchov Kultur. Nitra 1982.

Denkmalgebürliche Präsentation archäologischer Lokalitäten in Liptov

Im Verlauf der letzten 20 Jahre wurden in Liptov mehrere archäologische Grabungen durchgeführt. Die wichtigsten verliefen in den Lokalitäten Komjatná (1982) — Überreste romanischer Unterbaus der Kirche des Heiligen Geistes aus dem 12. Jahrhundert, in Liptovská Mara-Havránok (seit 1965) — Besiedlung in der Periode von dem 2. Jahrhundert v. u. Z. bis zur mittelalterlichen Besiedlung im 15. Jahrhundert, die durch eine hölzerne landesherrliche Burg repräsentiert wird, und in der Burg Liptov (1975—1986).

Die kurze Lebensdauer der festgestellten Überreste des Mauerwerks und der Architektur wies auf die Notwendigkeit ihrer Konservierung und damit auf die Möglichkeit ihrer Präsentation der breiten Öffentlichkeit hin. Das steinerne Mauerwerk, das sich meistens nur bis in die Höhe von 1—2 m erhielt, war ausgefugt und die Krone wurde mit neuem Mauerwerk erhöht. Die Masse dieses Mauerwerks ist aus ursprünglichem Steinmaterial, das durch Zementmörtel gebunden wird und in der Mauerkrone einen Trog bildet. Dieser war mit Gras bedeckt. Nach mehrjährigen guten Erfahrungen mit dieser Herrichtung kann man folgendes feststellen:

- es wurde die tägliche Überhitzung und Unterkühlung des Mauerwerks vermieden und die Wärmeschocks, die auf das Stein im Tagesverlauf wirken, wurden ausgeschlossen;
- die Mauerwerksfeuchtigkeit wurde stabilisiert, weil die Gras-Erde-Schicht ein ständiges Mikroklima unterhält und das übermäßige Austrocknen und Durchnässen des Mauerwerks verhindert;
- das Wurzelsystem des Grasses festigt die eventuell beschädigten Mauerwerkstellen;
- esthetische Einwirkung: die auf diese Weise konservierten Bauten passen gut in die Umgebung hinein.

Die durch die Grabung bewiesenen Überbrückungen wurden in der Form von Holzstegen rekonstruiert.

Im Fall der Lokalität Komjatná gelang es, das ganze Areal mit einem Informationssystem auf hohem esthetisch-künstlerischem Niveau zu ergänzen. In diese Richtung sind die Bemühungen um die Präsentation aller archäologischen Lokalitäten orientiert, derer kulturhistorische Bedeutung den Rahmen der Region ihrer Entstehung überschreitet.

Bilderbeilage

Abb. 1. Etappen der Denkmalbehandlung der freigelegten Architektur:

1 — Begrasung, 2 — zugebauer Mauerwerksteil, 3 — Trennfuge, 4 — ursprüngliches Mauerwerk, 5 — Pflaster, 6 — Ausgleichsschicht, 7 — Dränage, 8 — Unterlage.

Abb. 2. Burg Liptov — freigelegte und konservierte Überreste der Bauten mit rekonstruierter Überbrückung.

Abb. 3. Burg Liptov — akademische Rekonstruktion nach ing. arch. Plaček und ing. arch. Sálus.

Abb. 4. Komjatná — untergegangene Kirche, Informationssystem.

Abb. 5. Liptovská Mara-Havránok. Rekonstruktion des Eingangstors des Innenbereichs. Befestigung der Burgstätte aus dem 1. Jahrhundert u. Z.

Abb. 6. Liptovská Mara-Havránok. Rekonstruktion der Überbrückung des mittelalterlichen Verteidigungsgrabens.